

נוכחות נפקדות

הקמפוס הישראלי ויחסו אל השפה
והתרבות הערבית - תמונת מצב

חاضرتان غائبتان

الحرم الجامعي الإسرائيلي وتعامله مع اللغة
والثقافة العربيّتين - صورة الوضع

נוכחות נפקדות

הקמפוס הישראלי ויחסו אל השפה והתרבות הערבית – תמונת מצב

حاضرتان غائبتان

الحرم الجامعي الإسرائيلي وتعامله مع اللغة والثقافة العربيين - صورة الوضع

עריכה אקדמית: יעל מעין

תחקיר: ת'אאר אבו ראס

כתיבה: ת'אאר אבו ראס ויעל מעין

צוות ההיגוי של הדו"ח:

ג'אבר עסאקלה, ד"ר יוסף ג'בארין, ד"ר יונתן מנדל, ליסה ריכלין, חסיה חומסקי פורת, מייסלון

דלאשה, מוחמד ח'לאילה

תרגום לערבית: כיפאח דע'ש

עריכה ערבית: מרזוק אלחלבי

תרגום לאנגלית: ליסה ריכלין

עיצוב גרפי: מיכל שרייבר

הפקה והבאה לדפוס: חסיה חומסקי פורת

ירושלים, חיפה, נצרת, דצמבר 2014

דו"ח זה יוצא לאור גם בערבית והוא מופיע באתרי האינטרנט של העמותות סיכוי, דיראסאת וון ליר

הכנת הדו"ח מתאפשרת הודות לסיוע הנדיב של

The European Union
EU partnership for Peace

This publication has been produced with the assistance of the European Union. The contents of this publication are the sole responsibility of Sikkuy and Dirasat and can in no way be taken to reflect the views of the European Union.

מותר ורצוי לצלם, להעתיק ולצטט מפרסום זה תוך ציון מפורט של המקור.

אין לשכפל את הפרסום ללא רשות בכתב מהעורכת.

תוכן העניינים

5תקציר מנהלים
8הקדמה - הרציונול בכתיבת הדוח
10תרבות ושפה - המרכיבים שנמדדו
12היבטים של הדרה מבנית בקמפוסים:
12תפיסות של גזע/מוצא אתני כתפיסת עומק מוסדית באקדמיה
14מקומה של השפה
15מקומה של התרבות
16הדרה בקמפוס הישראלי
20מתיאוריה ליישום
21ממצאי הבדיקה האמפירית
23ביאור מילולי של הממצאים
23מקומה של השפה הערבית באתרי האינטרנט
24מקומה של השפה הערבית בקמפוס (הנוף הלשוני)
24מקומה של התרבות הערבית-פלסטינית בקמפוס
26דיון
28המלצות מדיניות
30סיכום
32ביבליוגרפיה

תקציר מנהלים

דו"ח זה מבקש להציג תוצאות מדידה, שנערכה על ידינו, ביחס לחסמים המקשים על הנגשת ההשכלה הגבוהה לערבים-פלסטינים אזרחי ישראל. בישראל נכתבו כבר דוחות רבים בסוגייה זו אולם דוחות אלה התמקדו בסטודנט הפלסטיני והחסמים שהוא נושא עימו מעולמו החברתי והתרבותי ומיעטו לבחון את האופן שבו המוסדות האקדמיים בישראל חוסמים את הסטודנט ואת יכולתו להקלט ולהצליח בלימודיו.

המדידה בדוח זה איפוא נעשתה בהתייחס לחסמים הקשורים באקלים של המוסד האקדמי הישראלי. האקלים בקמפוס הינו אחת הסוגיות הבולטות שחוקרים בוחנים כדי להבין את החסמים העומדים כיום בפני קבוצות מיעוט בעולם. הספרות הבולטת העוסקת בסוגיות הקשורות לאקלים בקמפוסים הינה הספרות האמריקאית המתמודדת עם שאלות של הבניית הקמפוסים והכלה של קבוצות מיעוט בתוך האקדמיה, באמצעות ניתוח העושה שימוש במושגים של גזע, ובאמצעות בדיקת המנגנונים במוסדות ההשכלה הגבוהה המשכילים את אי השוויון בחברה. אנו חושבים שספרות זו משמשת מסגרת תיאורטית מתאימה להבנת האופן שבו מעוצבים הקמפוסים בישראל. בהמשך לכך, בהתייחס למתח הפוליטי לאומי בין האזרחים הערבים-פלסטינים לבין המוסדות הלאומיים, נכון יהיה להתייחס בהשאלה לתובנות מן המחקר האמריקאי תחת המושג של לאום ולא של גזע.

ספרות מחקר זו מבקשת להתמודד עם החסמים הקיימים לסטודנטים מרקע מגוון ועוסקת רבות במיפוי האקלים בקמפוסים ובאופן שבו הוא משפיע על קבוצות אלה. האקלים בקמפוס מגוון מתייחס לבחינה של השונות שיש בחוויה של קבוצות זהות על בסיס שייכות לגזע, אתניות, לאומיות, דתיות ונטייה מינית. לכן, עיקר התייחסות לאקלים בקמפוס מגוון מתייחסת להבדלים בחוויות, בעמדות ובציפיות לפי שייכות לקבוצה חברתית מסוימת, במיוחד ביחס לתמות של הדרה, זרות וניכור בקמפוס.

ברמה החברתית סטודנטים מקבוצות מיעוט חשים ניכור חברתי ותרבותי משום שהם חשים כי מוסד הלימודים מקפח את התרבות שלהם. הם מבחינים כי קיימת הפרדה חברתית במרחבים המשותפים בקמפוס ושקיימת תחרות בין גזעית הסמויה מן העין. הפעילויות החברתיות בקמפוס מייצגות ומכוונות כלפי הסטודנטים מקבוצת הרב, וחברי קבוצות מיעוט חשים שאין להם חלק או תרומה מבחינה חברתית. גישה זו גורמת להם לתחושות של כעס, תסכול וחוסר אונים התורמים לתחושות הניכור והזרות בקמפוס.

מתוך התובנות הללו דוח זה ביקש לבדוק אלמנטים מרכזיים המבנים את האקלים במרחב האקדמי בישראל. בחרנו בשני היבטים בעלי משמעות רבה ליצירת תחושת שייכות בקרב הסטודנטים הערבים-פלסטיניים כלפי המרחב האקדמי בישראל: נוכחותה ומקומה של השפה הערבית בקמפוס, והמקום שניתן לתרבות הערבית-פלסטינית בכל אחד מן המרחבים האקדמיים שנבחנו. הבדיקה נערכה בארבע אוניברסיטאות מחקר בישראל, שנבחרו בשל מרכזיותן במפה האקדמית בישראל: אוניברסיטת חיפה, אוניברסיטת בן גוריון בנגב, אוניברסיטת תל אביב והאוניברסיטה העברית בירושלים.

ממצאי המיפוי מציגים תמונה עגומה: כל המוסדות האקדמיים שנבדקו לא עמדו ביעד שהציבה המועצה להשכלה גבוהה לתרגום אתרי האינטרנט לערבית, כמעט ואין שילוט בערבית ברוב האוניברסיטאות, חיי התרבות של הסטודנט הערבי-פלסטיני כפי שמשקפים בפעילויות וביחס שמקודמים על ידי הממסד האקדמי דלים, עד לא קיימים. שפתו ותרבותו כמעט אינם נוכחים במרחב, והמעט שיש אינו יכול להצביע על שייכותו למקום, או ליצור אותה.

הנכחת התרבות והשפה של אזרחיה הערבים-פלסטיניים של מדינת ישראל בקמפוסים אינה מהווה כיום חלק מהמדיניות האקדמית. היבטים אלה אינם נמצאים בדוח המל"ג (2013), ואינם על סדר היום של אף אחת מן האוניברסיטאות שסקרנו. כפי שמראים הממצאים באופן חד משמעי, לתרבות העברית ולשפה העברית יש ייצוג ונוכחות רבים ונרחבים. התרבות הערבית-פלסטינית נעדרת כמעט לחלוטין מן הקמפוסים, ולשפה הערבית שמור מקום מועט מדי, באופן כזה שהיא כמעט נבלעת במרחב. מרכיבים רבים במוסדות האקדמיים מאפשרים לכל סטודנט יהודי לזהות את המרחב כ"שלו", אך ברוב המוסדות הללו אין סימנים המאותתים לסטודנט הערבי-פלסטיני כי הוא שותף מלא במרחב זה.

במסמך זה אנו ממליצים:

- להגביר ולאכוף את ההנחיות ביחס למתן מקום ברור, מכבד ופרקטי לשפה הערבית ברחבי הקמפוס.
- לקבוע הנחיות מפורטות הקובעות סטנדרטים ברורים למקומה של התרבות הערבית-הפלסטינית, תוך הדגשת מתן נראות ציבורית רחבה.
- ליצור תוכניות השתלמות והכשרה עבור חברי סגל אקדמי ומנהלים במוסדות השונים לצורך קידום התמודדות מיטיבה עם אוכלוסיית הסטודנטים הערבים-פלסטיניים.

- לקדם עריכת מחקרים מקיפים הבוחנים את האופן שבו סטודנטים ערבים־פלסטינים חווים את האקלים והמרחב בקמפוסים ברחבי הארץ, על מנת לעמוד בצורה מקיפה על מגבלות המצב הקיים ודרכים לשנותו.

- לקיים דיון על הממצאים העולים ממחקרים אלה בפורום מגוון ופתוח, שיכלול חוקרים ומומחים לעניין: מקבלי החלטות, נציגי ציבור, עמותות הפועלות בתחומים אלו, אנשי חינוך, ועוד.

הדו"ח יוצא לאור ע"י עמותת סיכוי ומרכז דיראסאת, המרכז הערבי למשפט ומדיניות, כחלק מפרויקט "הערבית במרחב האקדמי" הממומן ע"י האיחוד האירופי והמשותף גם למכון ון ליר בירושלים. איסוף הנתונים ועיבודם נעשו ע"י צוות עמותת סיכוי.

הקדמה – הרציונל בכתיבת הדוח

האקדמיה הינה מוסד חברתי רב ערך מהיבטים רבים. היא מהווה אתר מרכזי לייצור ידע ועיצוב שיח, היא מהווה סמל מוסרי וערכי, תחנה במסלול ההכשרה עבור צעירים רבים בדרכם לעולם העבודה, מנגנון סוציאליזציה, מקום מפגש לקבוצות חברתיות מגוונות וחממה למנהיגות כלכלית, חברתית ומדינית. כל אלה הופכים את מערכת ההשכלה הגבוהה למערכת בעלת חשיבות רבה בעיצוב פניה של החברה.

מלבד ההשפעה הישירה שיש לאנשי האקדמיה על הלומדים, יש להם השפעה עקיפה בשדות חברתיים אחרים, שכן הם מהווים תמיכה אקדמית עבור האליטות האחרות (Dijk van, 1993; Churchill, 1995). לחוקרים יש תפקיד בייצור ידע, קביעת תוכניות לימודים, קביעת השפה בה יתוארו חברי הקהילות השונות, עיצוב פרדיגמות ביחס לביטחון, כלכלה, חלוקת קרקעות ומערכות נוספות המבנות ומעצבות את החיים החברתיים. בהקשר האקדמי־דידקטי לחוקרים יש תפקיד בקביעת מדדים ומבחני התאמה ללימודים הגבוהים, קביעת תוכניות לימוד, ביצוע מחקרים – בין השאר על פערים בין סטודנטים מקבוצות מוצא שונות, ועוד. בהסתמך על כל אלו ובבואנו לבחון את פעילותה של האקדמיה בישראל בנוגע להיבטים החברתיים והאקדמיים־דידקטיים, נראה כי למוסד זה חשיבות רבה בהתמודדות עם הפערים החברתיים והאפליה הפוליטית הקיימת בארץ, ובמיוחד אמורים הדברים לגבי מחויבותה המוסרית כלפי אזרחיה הערבים־פלסטינים של המדינה¹. זאת, בשל העובדה כי האקדמיה בישראל הייתה שותפה מרכזית בעיצוב האידיאולוגיה שביססה את שוליותם של האזרחים הערבים־פלסטינים בישראל והשפיעה על מצבם החומרי, הנפשי, האזרחי וההשכלתי.

עמותת סיכוי ומרכז דיראסאט עוקבים מזה שנים רבות אחר ייצוגם של האזרחים הערבים־פלסטינים במערכת ההשכלה הגבוהה בישראל², מתוך אמונה שמתוך האקדמיה ניתן לקדם שיח של חברה משותפת, מכילה ושוויונית אשר ישפיע על שדרות רחבות בחברה. מכאן שאנו רואים בחיוב את החלטות המועצה

1 מדד השוויון בין האזרחים הערבים והיהודים בישראל לשנת 2009, עמותת סיכוי (עברית)

מדד השוויון לשנת 2009, עמותת סיכוי (ערבית)

מדד השוויון לשנת 2009, עמותת סיכוי (אנגלית)

2 עלי, נוהאד: ייצוג האזרחים הערבים במוסדות להשכלה גבוהה, עמותת סיכוי, 2013.

דיראסאט, מרכז ערבי למשפט ומדיניות, מסלול המכשולים: אתגרים וכיווני פעולה לשיתוף מהותי של האזרחים הערבים במערכת ההשכלה הגבוהה בישראל, 2011. לנוסח המלא: http://www.dirasat.acdp.org/arabic/files/Dirasat_Malag_June2011-21.pdf.

מוסטפא מוהנד: המבחן הפסיכומטרי, כלי למיון או להדרה, ועדת המעקב לענייני חינוך הערבי ומרכז דיראסאט, 2009.

להשכלה גבוהה מן השנתיים האחרונות לקדם את הדיון על הדרכים להנגשת ההשכלה הגבוהה לסטודנטים מהחברה הפלסטינית בישראל ואת העשייה במישור זה.

יחד עם זאת אנו מבקשים להדגיש כי הדרך ליצירת שוויון בעל משמעות עודנה ארוכה, וכי על מנת לקדם מדיניות שוויונית יש לגבש החלטות ומדיניות ארוכות טווח. כולנו תקווה כי דו"ח זה יסייע בקידומן וביישומן. דו"ח זה אם כן, מבקש להדגיש קשת של חסמים, שרובם לא צוינו במסמך המקיף שפרסמה המועצה להשכלה גבוהה בשנה שעברה(2013)³, ובהמשך לכך – בסוף הדו"ח – לנסח המלצות וקווי מתאר להתמודדות עם חסמים אלו.

3 פלורליזם ושוויון הזדמנויות בהשכלה גבוהה: הרחבת הנגישות לאקדמיה לערבים, דרוזים וצ'רקסים בישראל, 2013.

תרבות ושפה – המרכיבים שנמדדו

במסמך זה נציג את ממצאינו הראשוניים מהמחקר שביצענו, ואשר נוגעים לשני היבטים בעלי משמעות רבה ליצירת תחושת שייכות בקרב הסטודנטים הערבים-פלסטינים כלפי המרחב האקדמי בישראל: נוכחותה ומקומה של השפה הערבית בקמפוס, והמקום שניתן לתרבות הערבית-פלסטינית בכל אחד מן המרחבים האקדמיים שנבחנו. הבדיקה נערכה בארבע אוניברסיטאות מחקר בישראל, שנבחרו בשל מרכזיותן במפה האקדמית בישראל: אוניברסיטת חיפה, אוניברסיטת בן גוריון בנגב, אוניברסיטת תל אביב והאוניברסיטה העברית בירושלים.

המדידה בחנה שלושה תחומים: קיומם של עמודים בשפה הערבית באתרי האינטרנט הרשמיים; נוכחותה של השפה הערבית במרחב הקמפוס; ומקומה של התרבות הערבית-פלסטינית בחיי התרבות הרשמיים של הקמפוס. התחומים אותם בחרנו לבדוק בשלב זה מבוססים על מספר שיקולים: ראשית, רצינו להציב חזון ברור בפני המוסדות האקדמיים; השפה והתרבות של הסטודנטים הלומדים במוסדות האקדמיים בעלות חשיבות גדולה בעבורם, ועל כן ראויות להתייחסות מעמיקה בחזון שוויוני ומכיל, שאנו מאמינים כי על האוניברסיטאות לקדם. שנית, רצינו להציב יעדים שעולים באופן ברור מן הספרות המחקרית ובכל האמור לקידום אוכלוסיות מודרות בחברה, דרך יצירה של מרחב אקדמי שוויוני יותר ורבות-תרבותי; ולבסוף רצינו לשלב יעדים שמצטרפים ליעדים שהציבה המל"ג, כמו בחינת קיומה של השפה הערבית באתרי האינטרנט (ראו דוח המל"ג 2013, עמ' 75). המל"ג המליצה על תרגום אתרי האוניברסיטאות ב-2013 כחלק ממדיניות ההנגשה (שפירסם) וכחלק מתכנית רב-שנתית להרחבת ההנגשה להשכלה הגבוהה בקרב החברה הערבית-פלסטינית בישראל. עלינו להדגיש כי המדידה שנעשתה הינה ראשונית ומצריכה מחקרי המשך.

המרכיבים שנבדקו:

1. מקומה של התרבות הערבית-פלסטינית בקמפוס: קיום לוחות שנה ויומנים הכוללים חגים וימי ציון של החברה הערבית-פלסטינית; שימוש במרכיבים מהתרבות הערבית בטקסים רשמיים ובפעילות של אגודות הסטודנטים; ייצוג של התרבות הערבית-פלסטינית במסדרונות הקמפוס באמצעים וויזואליים שונים (תמונות, פסלים וכד'), ציון ימי חג וימי ציון של החברה הערבית-פלסטינית באמצעות ארועים מתוכננים ברחבי הקמפוס.

2. הייצוג השפתי/לשוני: מצאי של טפסים רשמיים בערבית; מכרזי עבודה בערבית; פרסומים ומחקרים בשפה הערבית; שפות-השילוט ברחבי המוסד; קיום שיעורי תגבור בערבית לקורסים הנלמדים; קיומם של קורסים והרצאות בערבית או קורסים דו לשוניים, קיומה של השפה הערבית במרחב הוויזואלי של המעונות, מרכזי הספורט ומרכזי הסטודנטים.

הבדיקה נעשתה באמצעים הבאים:

1. ראיונות עם סטודנטים ערבים-פלסטינים ויהודים וכן עם מרצים ערבים-פלסטינים ויהודים, רובם בעלי תפקידים באוניברסיטאות.
2. סקירה של אתרי האינטרנט, פייסבוק, ואמצעי ניו מדיה אחרים של כל אחת מן האוניברסיטאות שבדקנו.
3. תצפית שיטתית ורישום הייצוגים במרחב הקשורים לשפה ולתרבות הערבית-פלסטינית: נערכו שני סיורים בני יום בכל אוניברסיטה.

עיתוי המדידה:

נערכה בחודשים: פברואר עד אפריל 2014.

מגבלות המדידה:

המדידה הייתה קצרה ותמציתית ולמרות שלמחקר מקיף על כל שנות המדינה היה עדיפות, אנו מאמינים כי דווקא מחקר כזה – של מדידה נקודתית בנקודת זמן נבחרת – יכול לשפוך אור על מעמדה של השפה הערבית בקמפוס בחתך זמן מסוים, בישראל של 2014. כמו כן יתכן שהמדידה לא הקיפה את כלל התחומים הנבדקים בכל חוג וחוג. על אף זאת אנו מעריכים כי התמונה הכללית המצטיירת מהימנה, שכן שהיא מתבססת גם על ספרות אקדמית ומחקרית קודמת. למדידה היו שתי מגבלות נוספות: האחת הייתה העובדה שהמחקר נערך בקרב האוניברסיטאות ולא כלל את המכללות האקדמיות. אנו סבורים כי יש חשיבות רבה לבחון את מצבן של המכללות, בעיקר אלה שבהן יש ייצוג גבוה של סטודנטים ערבים. השנייה הייתה מידת שיתוף הפעולה מצד ראשי האוניברסיטאות: לקראת המחקר ביקשנו להיפגש עם ראשי האוניברסיטאות ולהציג להם מחקר מקדים שנערך על ידי עמותת סיכוי ועוסק בסוגיות של ייצוג בכדי לאפשר להם להתייחס לתוצאות. לצערנו לא נענינו ועל כן לא יכולנו לקיים עימם פגישות לקבלת התמונה מצידם.

היבטים של הדרה מבנית בקמפוסים

מחקרים רבים, הנפרסים על פני עשרות שנים, מראים כי קבוצות מיעוט נוטות לחוות את הקמפוס האקדמי כמדיר ובלתי מסביר פנים עבורן (Feagin, Vera, & Imani, 1997; Hurtado & Carter, 1997; Solórzano, Ceja, Solórzano, D. J., Ceja, M., & Yosso, 2000; Yosso, Smith, Ceja, & Solórzano, 2009; Watson, Terrell, & Wright, 2002). התבונה העיקרית העולה מן הספרות הבוחנת את הארגון האקדמי היא שהמוסדות מותאמים באופנים רבים לסטודנטים חברי קבוצת הרוב, עובדה רבת משמעות היוצרת "אקלים קריר" (Chims, 1999) עבור קבוצות מיעוט. המושג "אקלים קריר" תואר לראשונה במחקרן של Hall & Sandler (1998) שביקשו להבין את החסמים הניצבים באקדמיה בפני נשים. המושג "אקלים" מתאר עמדות, גישות ורגשות ביחס לסביבה (Kuh, 1990). Peterson and Spencer (1990) טענו כי "אקלים" הינו תופעה ארגונית מורכבת ובעלת יכולת שכפול, המעוגנת בדפוסים, באמונות ובהתנהגויות של האנשים בארגון. מדידה של האקלים יכולה לאפשר למקבלי החלטות הבנה טובה יותר באשר לאופן שבו הקמפוס נחוה על ידי קבוצות שונות (Vaccaro, 2014). התייחסות זו חשובה במיוחד, כיוון שקבוצות מיעוט מושפעות ממנו באופן שמשפיע על ההישגים האקדמיים של חבריהן (Feagin, Vera, & Imani, 1997; Hurtado & Carter, 1997; Nora & Cabrera, 1996; Solórzano et al., 2000; Watson, et al., 2002).

בדיקה שיטתית של האקלים, מתוך כוונה ליצור מדיניות העונה על הצרכים והציפיות של המיעוט הערבי-פלסטיני בישראל לא נעשתה עד היום. אנו מאמינים כי על מנת לקדם מדידה זו יש תחילה להתוות מדיניות. בדו"ח זה אנו מבקשים להדגיש נקודות בסיסיות שסביבן צריך להערכתנו לבנות מדיניות זו.

תפיסות של גזע/מוצא אתני כתפיסת עומק מוסדית באקדמיה

הספרות הבולטת העוסקת בסוגיות הקשורות לאקלים הקריר בקמפוסים הינה הספרות האמריקאית המתמודדת עם שאלות של הבניית הקמפוסים והכלה של קבוצות מיעוט בתוך האקדמיה, באמצעות ניתוח העושה שימוש במושגים של גזע, ובאמצעות בדיקת המנגנונים במוסדות ההשכלה הגבוהה המשכילים את אי השוויון בחברה. אנו חושבים שספרות זו משמשת מסגרת תיאורטית מתאימה להבנת האופן שבו מעוצבים הקמפוסים בישראל. בהמשך לכך, בהתייחס למתח

הפוליטי לאומי בין האזרחים הערבים־פלסטינים לבין המוסדות הלאומיים, נכון יהיה להתייחס בהשאלה לתובנות מן המחקר האמריקאי תחת המושג של לאום ולא של גזע.

הענף המחקרי אליו אנו מתייחסים הינו חלק מן התיאוריה הביקורתית של הגזע (Critical Race Theory) העוסקת בהגזעה⁴ מוסדית (ובהשאלה למקרה שלנו: "הלאמה מוסדית"). ספרות זו בוחנת מוסדות לימוד תוך התמקדות בניתוח מנגנוני הלוּבן ("Whiteness") ובבחינת האופן שבו הם מבנים את המרחב האקדמי. הטענה המרכזית של החוקרים היא כי בעבר ה־ "Whiteness", הלוּבן, הייתה קטגוריה חברתית בלתי מאובחנת ובלתי מסומנת, בניגוד לקטגוריות ה־"צבעוניות" (coloured). עובדה זו יצרה עיוורון ביחס לתפקידה של חברת הרוב, על מוסדותיה, בהכלה של יחידים מקבוצות מיעוט באקדמיה.

מבחינה תיאורטית החוקרים שעוסקים במנגנוני ההלבנה מניחים שבמקום לבחון את החסכים והחסמים של קבוצות מיעוט באקדמיה יש לבחון את המנגנונים המסדירים ומשמרים העדפה של לבנים. חוקרים אלה טוענים כי המרחב מוגזע (racialized). מרחב מוגזע הינו מרחב שאינו נייטרלי מבחינה גזעית. הפרדיגמות והרעיונות של חברי קבוצת הגזע הדומיננטית משוקעים במרחב הארגוני ומגדירים אותו (Omi & Winant, 1994). הגזעת המרחב האקדמי נעשית באופן לא מודע והפריבילגיות של הקבוצה שבדמותה עוצב המרחב נתפסות כמובנות מאליהן ועל כן אינן נתפסות כבעייתיות.

כפי שניתן לתאר, תוצאותיה של הגזענות כפי שהיא מתורגמת לתוך המרחב האקדמי, פוגעניות ובעלות השלכות רבות על המיעוטים הנמצאים במוסדות אלה. סטודנטים מקבוצות מיעוט עלולים לחוות גזענות גלויה או סמויה, דחייה, חוסר תמיכה וחוסר הגנה או בטחון פיזי (Feagin, Vera, & Imani, 1996; Hurtado & Carter, 1997; Solórzano, Ceja, & Yosso, 2000; Yosso, Smith, Ceja, & Solórzano, 2009; Watson, Terrell, & Wright, 2002). השפעה של כל אלה מתוארים כפוגעים בהישגים ובמיטביות (wellbeing) של הסטודנטים מקבוצות אלה, כפי שכבר הוזכר לעיל.

חוקרים רבים (Moore, 2008; Lewis, 2003 Young; 2000; Feagin, 2006) טוענים שבארה"ב, גם אם המוסד אינו גזעני במפורש, הוא נושא בתוכו את ההיסטוריה של הדרה גזעית אשר אינה נעלמת מעצמה. מבחינות רבות העבר של הפרדה גזעית ושל ההדרה ממשיך להשפיע על האקלים במוסדות ההשכלה הגבוהה, והוא מתבטא בהתעקשות ובהדיפה של ביטול הפרדה הגזעית באתרים מרכזיים של

4 "הגזעה" (racialization) הינה תהליך של הבניה חברתית על בסיס של תפיסת גזע על מסמני השונים, כאשר התרבותי או החברתי מפורשים במונחים של גזע או מעין גזע, ומייחסים לסובייקט, לאובייקט או לפעולה תרבותית מהות גזעית. (יונה ושנהב, 2008).

הקמפוס, תוך שימור מדיניות מסורתית המבטאת את רצונם וצורכיהם של חברי הקבוצה הלבנה (Duster, 1993). חוקרים זיהו שההצלחה ביצירת אקלים תומך לסטודנטים מקבוצות מיעוט קשורה על פי רוב לעמדה הראשונית של המוסד ביחס לקליטת קבוצות מיעוט. המשתנים שנלקחו בחשבון הם הגישה הפילוסופית של המוסד ביחס לתהליכי חינוך בקרב קבוצות מיעוט, הנכונות לבצע מדיניות מתקנת, נכונות לתוכניות ממוקדות קבוצות ספציפיות, ותשומת לב ארגונית לאקלים הפסיכולוגי וליחסים הבין קבוצתיים. (Peterson et al, 1978).

אנו מזהים שיש כאן נקודה חשובה לבחינה גם בישראל, שמוסדותיה האקדמיים נוסדו במקור על ידי יהודים ועבור יהודים. למרות השוני הפוליטי בין המקרים – האמריקאי והישראלי, ועל אף החשש הישראלי (שקיים אולי) או הקושי המנטלי לדון ביחסי יהודים-ערבים תוך הישענות על תיאוריות הנוגעות ליחסי לבנים-שחורים בארה"ב, אנחנו מבקשים לקדם את הדיון גם מתוך מסגרת רעיונית זו. לדעתנו יש ערך בהשוואה וביצירת שיח על המגננונים המעגנים את המוסד האקדמי כמוסד יהודי, ועל האפשרות שעובדה זו מקנה פריבילגיות לסטודנטים יהודים ומשמרת את אי השוויון בין יהודים וערבים-פלסטינים בישראל. החלקים הבאים יתייחסו איפוא לסוגיות של תרבות ושפה בהקשר של יחסי רוב-מיעוט, על מנת לפרוס את ההשלכות של הדרת התרבות והשפה של הערבים-פלסטינים בישראל.

מקומה של השפה

המחקר המודרני בתחומי שפה וחברה מדגיש את חשיבותה של השפה, הרבה מעבר לדרך ראייתה המסורתית כדרך להעברת מסרים. Fishman (1972) מציין כי שפות הן לא רק אוסף של מבנים פונולוגיים, מורפולוגיות ומבנים תחביריים, לא רק כלי להעברת מסרים, אלא גם הצהרה חברתית ופוליטית לכל דבר ועניין. השפה עצמה היא המסר. על פי תפיסה זו, שעיצבה את המחקר המודרני על שפה וחברה, הבחירה ללמוד שפה, או להימנע מלימוד שפה, לדבר, ליצור, לכתוב בשפה מסוימת, או להימנע משימוש בשפה זו או אחרת – לכל אלו משמעויות פוליטיות וחברתיות עמוקות. הקשר המהותי הזה בין שפה ואידיאולוגיה הודגש גם על ידי Kramsch (1998), שיצאה מנקודת המוצא, שהשפה היא האמצעי הבסיסי ביותר להבעת כל פעולה חברתית אנושית. לדידה, הקשר שבין שפה, תרבות וחברה נובע מעצם העובדה ששפה מביעה מציאות חברתית-תרבותית, וכי השפה כשלעצמה – לרבות האספקטים הוורבאליים והלא-וורבאליים שלה – מגלמת מציאות תרבותית-חברתית. תובנות אלו השפיעו רבות על המחקר בנוגע לשפה,

ועל תפקידה בשיקוף המציאות ובעיצובה. Blommaert (1999) עמד במחקרו על הקשר שבין שפה לאידיאולוגיה, בעיקר בהקשר של מדיניות לשונית, וגם הוא הדגיש את השימוש בשפה – או אי־שימוש בשפה – כמכשיר לקידום והפצה של אידיאולוגיות.

מקומה של שפת המיעוט רגיש וטעון פוליטית, משום שהמיעוט תלוי ברצונו של הרוב ליצור מערכות ממוסדות המשמרות את שפתו. הזכות לשימור השפה נחשבת כזכות קיבוצית. זכויות קיבוציות הן זכויות שתכליתן "לסייע לבני קבוצת המיעוט להגן על עצמם, וכן לשמר את זהותם כקבוצה עצמאית ולפתחה. הזכות מבקשת לחזק את קווי המתאר הייחודיים של קבוצת המיעוט, להבדילה מן הקבוצות שבסביבתה ולהגן על בני הקבוצה מפני הידמות לקבוצות אחרות או מטמיעה בהן" (גביזון, 2005: עמ' 3). קימליקה Kymlicka (1995) מדגיש את החובות של המדינה ביחס לשפתו של מיעוט ילידי. לגישתו, מיעוטים לשוניים ילידיים זכאים לזכויות שפה מקיפות, לעומת מיעוטים לשוניים מהגרים שמסתפקים, אולי, בזכויות שפה מצומצמות הרבה יותר. כיוון שיש חשש שתיעלמנה, חשוב לבחון את מידת החיוניות של שפות בסכנה ולאתר דרכים לשמרן. Taylor Bourhis ו־Giles (1977), במודל שלהם לבחינת מידת חיוניותן של שפות טוענים, כי לגורמי התמיכה המוסדית יש משקל משמעותי במידת שימור חיוניותן של שפות, ובהקשר זה אנו נטען כי תפקיד המוסד האקדמי חייב להילקח בחשבון.

מקומה של התרבות

ברמה החברתית סטודנטים מקבוצות מיעוט חשים ניכור חברתי ותרבותי משום שהם חשים כי מוסד הלימודים מקפח את התרבות שלהם. הם מבחינים כי קיימת הפרדה חברתית במרחבים המשותפים בקמפוס ושקיימת תחרות בין גזעית הסמויה מן העין⁵. הפעילויות החברתיות בקמפוס מייצגות ומכוונות כלפי הסטודנטים מקבוצת הרב, וחברי קבוצות מיעוט חשים שאין להם חלק או תרומה מבחינה חברתית. גישה זו גורמת להם לתחושות של כעס, תסכול וחוסר אונים התורמים לתחושות הניכור והזרות בקמפוס⁶.

תרבותה של קבוצת המיעוט פעמים רבות שקופה במרחב "הלבן". התרבות "הלבנה" מומשגת כתרבות ניטרלית, התרבות של "כולם", המייתרת את הצורך להנכיח תרבויות נוספות. מחקרים בהקשר זה מתייחסים בעיקר לתוכניות הלימודים ולאופן שבו מעוצב ומאורגן המרחב. הספרות העוסקת בתוכניות הלימוד באוניברסיטאות מבקשת להאיר את העובדה שתכני הלימוד מעוגנים

Loo & Rolison, 1986; McClelland & Auster, 1990 5

Suen, 1983 6

בנקודת מבט גברית, הטרוסקסואלית ולבנה, ומתעלמת מתרומתן של קבוצות נוספות כמו גם מנקודת מבטן (Banks, 1996, 2001). מחקרים ביחס למרחב הוויזואלי בוחנים את מידת הגיוון של המסמנים התרבותיים והמעמדיים במרחב. Moore (2008), לדוגמה, מנתחת את התמונות התלויות במסדרונות של בתי הספר למשפטים היוקרתיים באמריקה. היא מוצאת שהתמונות הללו הן של שופטים ושל לוחמי צדק לבנים בלבד, מה שחושף את ההיסטוריה של הדרת השחורים של מוסד זה. Anijar (אצל Gair & Mullins, 2001) מתארת כיצד הבניינים "מודיעים" לבאים בשעריהם האם הם שייכים ורצויים והאם הידע והרקע התרבותי שלהם רלוונטי, ובהמשך לכך Sleeter (שם) מצביעה על הקשר בין אתניות ורמת תקצוב, הבאה לידי ביטוי ברמת המבנים: בעוד שמעמד הביניים הלבן בקליפורניה לומד במבנים חדישים, הרי שמעמד הפועלים, זוכה לנוסחת תקצוב ירודה בשל הסדרי התקצוב המדינתיים.

תחושת השייכות של קבוצות מיעוט למרחב נפגעת כאשר ה"מסמנים" התרבותיים מייצגים את התרבות הדומיננטית בלבד. Canul (2003) מתארת את היחס המתנשא כלפי התרבות הלטינית באוניברסיטאות אמריקאיות, ואת הדילמות המורכבות הנובעות מיחס זה, והעיסוק בשאלות של שימור התרבות לעומת התאמה והיטמעות, שבהן מתחבטים אנשי הסגל והסטודנטים הלטינים.

הדרה בקמפוס הישראלי

מחקרים רבים מציבים את מדיניותה של מדינת ישראל כמדיניות שבה למוצא האתני יש משקל רב, הבא לביטוי בכל תחומי החיים. פלד (1993) מצביע על הדמוקרטיה בישראל כדמוקרטיה רפובליקנית אשר מתקיימים בה שני סוגים של אזרחות, אזרחות רפובליקנית ליהודים ואזרחות ליברלית לערבים-פלסטינים. כך, בעוד שהיהודים והערבים-פלסטינים נהנים באופן רשמי מזכויות אזרחיות שוות, רק יהודים יכולים לממש את אזרחותם בפועל על ידי נטילת חלק בטוב החברתי המשותף. מעין (2013) מראה כי המרחב האקדמי אותנו חקרה מולאם במובן הזה, שהפרדיגמות והרעיונות של חברי קבוצת הלאום הדומיננטית משוקעים במרחב הארגוני ומגדירים אותו.

מוסדות ההשכלה הגבוהה אינם מנותקים מן ההקשר החברתי הרחב שבו הם נטועים. קונפליקטים ומתחים בין יהודים וערבים-פלסטינים מחוץ לכותלי האוניברסיטאות מועתקים לקמפוסים, ומשפיעים על מערכת היחסים בין סטודנטים יהודים וסטודנטים ערבים-פלסטינים ואף בין סטודנטים ערבים-פלסטינים לבין הסגל המנהלי והאקדמי, שרוב עובדיו יהודים (בויםל, זאבי ותותרי, 2009, מעין 2013).

הנדין (2009) ערכה מחקר הבוחן את השתלבותם של סטודנטים ערבים פלסטינים אזרחי ישראל באוניברסיטה העברית. המחקר מתאר את החוויה באוניברסיטה מנקודת מבטם של הסטודנטים. הנדין מצביעה על חוסר התאמה של המוסד האוניברסיטאי למציאות חייהם של הסטודנטים הערבים פלסטינים הלומדים בה. הסטודנט הערבי פלסטיני מתקשה להתקבל לאוניברסיטה בשל סיבות של גיל⁷ ומקום מגורים, מתקשה לזכות באפשרות של מגורים במעונות, נתקל בלוח שנה אקדמי שאינו מתאים לחגיו ומועדיו וכן בשלל פרקטיקות מוסדיות המקשות עליו לסיים את מחויבויותיו הלימודיות. כמו כן מציינים הסטודנטים לרעה קוריקולום פוגעני בחלק מן השיעורים (למשל בלימודי היסטוריה שאינם כוללים את הנראטיב שלהם), כדבר המקשה עליהם ללמוד. הנדין מצטטת, לדוגמא, את דבריה של אחת הסטודנטיות:

”בעצם הכניסה לסוציולוגיה היו כל מיני קורסים שהם גם פוליטיים, למשל השנה, לוקחת קורס שנקרא חברה ומגדר, אז התוכן הלימוד עצמו, הרגשתי שיש בו מין אפליה או העברת מסר מסוים על הערבים ולא הרגשתי בנוח... אז האתגר הזה כאילו, לסבול דברים שהם פשוט לא נכונים, כאילו, למה אני צריכה לתקן דברים?...” (שם, עמ 70)

הסטודנטים ציינו לחיוב מלגות ותוכניות תמיכה מותאמות מבחינה תרבותית. יחד עם זאת חוויה בעלת משקל עבורם היא שבעיני חלק מהמרצים ואנשי המנהלה הם ”שקופים”. הנדין (שם) מציינת כי כמעט ולא ניתנו דוגמאות למקרים בהם הסגל הקשה על סטודנט באופן פרטני, אבל החוויה הכללית היא של חוסר תמיכה ונגישות נמוכה של חברי הסגל. מעין (2013) בחנה את מקומם של המרצים הערבים פלסטינים ואת החוויה שלהם כמיעוט בקמפוס. ממצאי מחקרה מראים כי מרצים אלה סובלים מגזענות מצד סטודנטים יהודים. שימוש מצדם בשפה הערבית במסגרת השיעורים זוכה לגנאי, ובאופן כללי הם מדווחים על ציפייה של ההנהלה לדחיקת זהותם הערבית פלסטינית.

הדיון על מקומה של השפה הערבית בישראל בכלל, ולמקומה של השפה במרחב האקדמי בפרט, היה מוקד לדיון ולמחקר אקדמי, אולם הוא בעיקרו עסק בהיבטים המשפטיים הנוגעים לייצוגה ולמעמדה, וכחות למחקר הקושר בין שפה, חברה וקונפליקט. פינטו (2012) מצביעה על הזכות לשפה כזכות קולקטיבית ותרבותית, ומשווה אותה לחופש הדת. היא טוענת שבניגוד לגישה המשפטית המצומצמת, המקנה לערבית מעמד אינסטרומנטלי בלבד, על מדינת ישראל לתמוך תמיכה רחבה בשפת המיעוט ולהפוך אותה לנוכחת במרחב הציבורי

7 המל”ג קיבלה את המלצות וועדת המשנה לפיתוח ומדיניות באקדמיה לבטל את תנאי הגיל אך ההחלטה עדיין נתונה בידיהן של האוניברסיטאות.

במדינה ולחלק מחייהם של חברי הרוב. השפה הינה חותם זהות תרבותי עבור דובריה, וזניחת שפת המיעוט לטובת שפת הרוב עלולה לגרום נזק משמעותי לזהות התרבותית של חברת המיעוט. לטענתה, יש צידוק משפטי להטיל את הנטל של שימור השפה על חברת הרוב באמצעות לימוד השפה, שימוש בשפה הערבית במקומות ציבוריים והקצאת משאבים כספיים למתן שירותים בערבית באופן מקיף.

לשפה הערבית יש תפקיד חשוב עבור הסטודנט הערבי־פלסטיני. Amara & Mari (2002) מראים, כי לערבית יש מימד סימבולי חשוב בקרב הערבים־פלסטינים בישראל. על פי מחקר שערכו באמצעות סקר עמדות אנונימי שחולק ל-999 תלמידי תיכון ומכללות באזורים גיאוגרפיים שונים בישראל ששפת ההוראה בהם היא ערבית, הערבים־פלסטינים תופסים את ההיבט הסמלי של הערבית כהיבט החשוב ביותר שלה. בסקר ניתן הדירוג הגבוה ביותר לחמש ההצהרות הקשורות לחשיבותה הסמלית של הערבית (למשל, "ערבית היא השפה הלאומית שלי", "אני גאה בשפה הערבית", וכן הלאה).

בדו"ח בנושא חינוכותה של השפה הערבית כותב אמארה (2006):

"ברמה הלאומית עברית וערבית אמנם מוכרות כשפות רשמיות בישראל אך מדינת ישראל והחברה הישראלית אינן דולשוניות במרחב הציבורי. המעמד המוקנה לערבית בחוק הישראלי נטול כל משמעות מעשית בחיים הציבוריים בישראל. עברית היא השפה היחידה לכל דבר ועניין בחיי האזרח בישראל והמרחב הציבורי הישראלי "מדבר" עברית. זוהי שפת הביורוקרטיה, שפת ההשכלה הגבוהה והשפה הבלעדית כמעט של התקשורת האלקטרונית. חשוב מכך זוהי השפה של מגזרי שוק העבודה הפתוחים למיעוט. החשיבות העיקרית של מעמד הערבית בישראל איננה נובעת, אפוא, מן הקשר שלה לחברה בכללותה אלא מהיקף יכולתה להגן על חייו הפנימיים של המיעוט בעיקר בנוגע לזכות לרכוש השכלה בשפת המיעוט". (עמ' 5)

ובמסמך "שפתנו הערבית: חזון ואתגרים" שהוציא מרכז דיראסאת, נאמר כי

"שוויון לשוני נכלל בדרך כלל בזכויות הלאומיות והתרבותיות שקיבלו קבוצות לאומיות במסגרת מאבקן לשמר את זהותן ולהימנע מהיטמעות בתרבות הרוב השליט ומול לחציו. על כן חשוב שהשוויון הלשוני, כזכות קולקטיבית בולטת, לא ייפקד מסדר היום של הציבור הערבי ומוסדותיו ומול המדינה ומוסדותיה. אנו אף ממליצים לתת עדיפות לזכויות התרבותיות, ובכללן לסוגיית השפה הערבית, במאבק למען קיום חופשי ומכובד כמיעוט לאומי שיש לו אחיזה היסטורית במרחב זה" (אמארה, 2013).

במציאות הישראלית, שימוש בשפה הערבית בקמפוסים בישראל לעיתים אינו מתקבל בברכה. כפי שצוין לעיל, במחקרה של מעין (2013) עולה, כי מרצים ערבים־פלסטינים, המדברים בכיתה בערבית נתקלים בהתנגדות מצד סטודנטים יהודים ואינם מקבלים גיבוי מבעלי תפקידים מעליהם. בכתבת תחקיר⁸ רלוונטית לנושא צוטטה סגנית דקאן בית הספר לחינוך מן המרכז ללימודים אקדמיים באור יהודה שהפיצה מכתב פנימי האוסר על מרצים לדבר עם סטודנטים "בכל שפה שאינה עברית". בכתבה מצוין כי ההוראה מופיעה בקובץ הנחיות שנשלחו לראשי בית הספר לחינוך וכך היא מצוטטת בכתבה: "תקופת הבחינות כמעט מאחורינו וסמסטר קיץ לפנינו, וברצוני לרענן מספר כללים", כתבה, ד"ר חנה ברישי למרצים. בין הכללים שהיא מבקשת להקפיד עליהם: "אין לפנות לסטודנטים בכל שפה שאינה עברית – לא בזמן שיעור ולא בזמן בחינה, גם לא בבדיחות הדעת". עוד היא כתבה כי מדובר ב"תלונה החוזרת על עצמה כל סמסטר", והוסיפה ש"אם ברצונכם להסביר משהו לסטודנטים בערבית למשל, יש לעשות זאת מחוץ לכותלי הכתה הרשמית – בהפסקות או בשעות קבלה".

לסיכום:

בספרות הישראלית העוסקת באקדמיה יש מחסור במחקר העוסק באקלים הארגוני, ובאופן שהוא משפיע על הסטודנטים הערבים־פלסטינים אזרחי המדינה. יחד עם זאת, בחינת הספרות מעלה ממצאים הנוגעים לאקלים המוסדי. האקלים המשתקף (אם במישרין או בעקיפין) הינו אקלים קריר עבור הסטודנטים הערבים־פלסטינים, הלומדים במוסדות שהם, על פי רוב בעלי היסטוריה של הדרה, ומקנים זכויות־יתר ברורות לסטודנטים היהודים. לוח השנה האקדמי, תוכנית הלימודים, יחסם של עובדי המנהלה והמרצים והדיווח המועט אודות טיפול בסוגיות הנוגעות ליחסים בין הסטודנטים הערבים־פלסטינים ועמיתיהם היהודים מעידים על כך, שהמרחב במוסדות האקדמיים אינו לוקח בחשבון את הסטודנטים הערבים־פלסטינים. מיעוט המחקר ביחס למוסדות עצמם, על מנהליהם, קובעי המדיניות ועובדיהם, המרצים, מעיד לדעתנו על חוסר עניין בסוגיה, או על חשש להעלותה על סדר היום. ההתייחסות לנושא (וגם זאת רק בקומץ מחקרים, הבוחנים את מקומו של המוסד האקדמי עצמו) מצומצמת. בנוסף, חסרה ספרות הבוחנת את תפקידו של הסגל בהנעת תהליכים חיוביים, שנועדו לצמצם את האפקט של ההבניה הלאומית של המרחב האקדמי וליצור בסיס יציב לחברה בתיקיימא. חסרים אלה מעוררים את הצורך לבחון את הנושא בצורה מעמיקה ומעוררת שיח.

8 אור קשתי, 24.7.2013, "אין לפנות לסטודנטים בכל שפה שאינה עברית – לא בזמן שיעור ולא בזמן בחינה, גם לא בבדיחות הדעת", הארץ.

מתיאוריה ליישום

הספרות שסקרנו מציגה, כאמור, תפיסות וגישות ביחס לאופן שבו מנוהלים ומעוצבים מוסדות אקדמיים, בהקשר של סוגיות של גזע ולאום. הבחירה שלנו להתבסס על הספרות האמריקנית המנתחת את המוסד האקדמי כמוסד מוגזע מבוססת על ההבנה כי המוסד האקדמי בישראל הינו מוסד מולאם המעניק בפועל מעמד עדיף לסטודנטים היהודים כמעט בכל היבט. על כן, בשונה ממסמך המדיניות של המל"ג [2013], הנזכר לעיל, הבוחן את החסמים העומדים מול הסטודנטים הערבים-הפלסטינים ומציע עבורם פתרונות, תוך שימור אופיו של המוסד האקדמי כמוסד יהודי, אנחנו בחרנו לשים במרכז המדיניות שלנו את אופיו של המוסד ולהצביע על העובדה, שהאופן שבו המוסדות האקדמיים פועלים משמר את מצבו של הסטודנט הערבי-פלסטיני כסטודנט מדרג ב'. בכך אנו מקדמים מסקנות שכבר הוכחו כחיוניות וכבעלות משמעות במקרה האמריקאי, וזאת במטרה לקדם חברה שוויונית יותר בישראל.

על מנת להבין טוב יותר ובאופן שיטתי את אופיין של האוניברסיטאות והאופן שבו הן מתנהלות מבחינה אתנו-תרבותית, בחרנו בדו"ח זה לסקור את מקומן של התרבות והשפה הערבית בקמפוסים. זוהי מדידה ראשונית וחלקית, ותפקידה להוות סמן להמשך עבודה ובדיקה של היבטים נוספים, המשפיעים על הסטודנטים הערבים-פלסטינים, ויכולים להיבחן באמצעות מחקרים המודדים את האקלים בקמפוסים מנקודת מבטם. מחקרים כאלה יכולים לשפוך אור על היבטים נוספים בקמפוסים, המצריכים שינוי. אנו חושבים שהקמפוסים בישראל המנכיחים את התרבות היהודית והשפה העברית באופן כמעט בלעדי, צריכים לעבור תהליך של שינוי שיביא להכלה מכבדת של התרבות הערבית-פלסטינית והשפה הערבית בתוכם, ובכך יוביל לקידום ההישגים האקדמיים של הסטודנטים הערבים-פלסטינים. יתרה מכך, הדבר יביא גם לכבוד הדדי, להיכרות טובה יותר של היהודים את החברה הערבית-פלסטינית בישראל, למיתון הניכור של הסטודנטים הערבים-פלסטינים מן המוסד הישראלי, לשינוי תהליכים של גזענות בחברה ולהכנה טובה יותר לשוק העבודה, שהולך ונהיה מעורב יותר.

ממצאי הבדיקה האמפירית

להלן טבלה המתארת את כלל הפרמטרים שבדקנו:

אוניברסיטת חיפה	אוניברסיטת תל אביב	האוניברסיטה העברית	אוניברסיטת בן גוריון בנגב	
שילוט בערבית בכל הבניינים יש	לא נמצא מידע	שלט אחד בביה"ס לעבודה סוציאלית	לא נמצא מידע	שילוט בערבית שמות הבניינים
קיים חלקית בבניין רבין ובניין המדרגות בלבד	לא נמצא מידע	קיים בפקולטות למשפטים, עבודה סוציאלית ובמדעי רוח בלבד	לא נמצא מידע	בתוך הבניינים
יש שילוט מועט	קיים במידעונים ברחבי הקמפוס בלבד	לא נמצא מידע	קיים במידעונים שונים ובבית הסטודנט בקמפוס.	ברחבי הקמפוס
במרכז הערבי יהודי בלבד	במרכז משה דיין בלבד	לא נמצא מידע	בעיקר במרכז החקר הבדואי	פרסומים ומחקרים בשפה הערבית
לא נמצא מידע	לא נמצא מידע	קיים באתר האינטרנט של האוניברסיטה אין שיווק אקטיבי	קיים באתר האינטרנט של האוניברסיטה אין שיווק אקטיבי	מרכזי עבודה להצעות עבודה בערבית
קיים: שם האוניברסיטה בערבית נמצא בלוגו ¹	לא נמצא מידע	לא נמצא מידע	לא נמצא מידע	שם האוניברסיטה בערבית בלוגו המוסד
קיים בחוג לשפה וספרות ערבית בלבד	לא נמצא מידע	לא נמצא מידע	לא נמצא מידע	קורסים בערבית וקורסים דו-לשוניים ²
לא נמצא מידע	לא נמצא מידע	לא נמצא מידע	לא נמצא מידע	שיעורי תגבור בשפה הערבית (תכניות סיוע)
חלקי מאוד: יש שילוט מינימלי במעונות, ובמרכז הספורט בלבד.	לא נמצא מידע	לא נמצא מידע	חלקי מאוד	השפה הערבית במתקני ומוסדות האוניברסיטה הלא אקדמיים (מעונות, מרכז ספורט, מרכזי סטודנטים)

אוניברסיטת חיפה	אוניברסיטת תל אביב	האוניברסיטה העברית	אוניברסיטת בן גוריון בנגב	
קיים: הן בלוגו והן במכתבים הרשמיים של האוני' יש תרגום לערבית	לא נמצא מידע	לא נמצא מידע	לא נמצא מידע	טפסים וניירות רשמיים בשפה הערבית
לא נמצא מידע	חלקי: רק באתרים של הפקולטות למשפטים והחוג ללימודי הערבית והאסלאם יש תרגום	חלקי: רק החלק של יחידת הקידום לסטודנט הערבי	חלקי: רק החלק של יחידת הקידום לסטודנט הערבי	תרגום המרחב הווירטואלי לשפה הערבית
חלק מהחגים המוסלמים־דרוזיים ונוצריים נכללים בלוח השנה. אין התייחסות לימי ציון לאומיים ⁴	לא נמצא מידע	החל מהשנה הבאה יתווספו החגים המוסלמים והנוצריים ללוח השנה. אין התייחסות לימי ציון לאומיים	לא נמצא מידע	לוחות שנה הכוללים חגים וימי ציון מוסלמים ונוצריים ³
לא נמצא מידע	לא נמצא מידע	לא נמצא מידע	לא נמצא מידע	חגים וימי ציון לאומיים פלסטיניים כימי שבתון
חלקי מאוד, ביוזמת החוג לשפה וספרות ערבית	חלקי מאוד – בתמיכת אגודת הסטודנטים	לא נמצא מידע	חלקי מאוד	שימוש במרכיבים מהתרבות הערבית־פלסטינית בטקסים רשמיים
חלקי: יש אירועי תרבות לסטודנטים ערבים המובלים בדרך כלל על ידי תאים ערבים באגודה	חלקי: נערכו ערבי תרבות בערבית על ידי האגודה	לא נמצא מידע	לא נמצא מידע	השפה והתרבות באירועים/ פרסומים של אגודת הסטודנטים
לא נמצא מידע	לא נמצא מידע	לא נמצא מידע	לא נמצא מידע	ייצוגים ויזואליים של התרבות הפלסטינית ברחבי הקמפוסים

1 הכיתוב בערבית הוסר לתקופה קצרה מן הלוגו ב-2012 והוחזר לאחר מאבק פנימי עם אפשרות בחירה לשימוש עם ערבית או ללא ערבית. הרחבה בדיון.
2 בבדיקה ביחד עם מכון ון ליר

ביאור מילולי של הממצאים

מקומה של השפה הערבית באתרי האינטרנט

כפי שהצגנו בחלק המתאר את התחומים שנמדדו, במרץ 2013 החליטה המל"ג על הקמת אתרי אינטרנט בשפה הערבית בכל האוניברסיטאות, במימון המל"ג, תוך הצבת היעד הסופי לביצוע: דצמבר 2013. נכון למאי 2014 אף אוניברסיטה לא השלימה את המלאכה.

המל"ג: כיאה למוסד הדורש מן המוסדות הכפופים לו ונתמכים על ידיו לתרגם חלקים מאתר האינטרנט לערבית, החליטה המועצה לשמש דוגמה ולהוסיף עמוד בשפה הערבית (החל מספטמבר 2012). אך בפועל, המועצה תרגמה רק את עמוד הבית כאשר כל הקישורים באתר מובילים לשפה העברית. חוץ מכמה שירותים המכוונים לסטודנט הערבי אין מידע אודות המועצה, פעילותה ופרסומיה בשפה הערבית.

דווקא **האוניברסיטה העברית**, שאחוז הסטודנטים הערבים הלומדים בה הוא נמוך יחסית (7.2) הייתה האוניברסיטה הראשונה שתרגמה חלק מהאתר שלה. בשתי פקולטות ובחוג אחד יש עמודים בערבית: בפקולטות למדעי החברה ולמשפטים ובחוג לעבודה סוציאלית. באתר האוניברסיטה יש הסבר בשפה הערבית על תכנית הנגשת ההשכלה הגבוהה. בנוסף יש מידע בערבית על מלגות ואפשרויות תעסוקה.

אוניברסיטת בן גוריון בנגב: באתר הבית קיים מידע מועט בשפה הערבית: יש מידע בערבית אודות האוניברסיטה, אודות המרכז לחקר החברה הבדואית, המכינה הקדם אקדמית ויש קישור ליחידה לקידום סטודנטים ערבים. לעומת זאת באף פקולטה באוניברסיטה אין אתר בערבית. חשוב לציין כי לכל פקולטה יש אתר בשפה האנגלית.

אוניברסיטת חיפה: כאוניברסיטה שבה אחוז הסטודנטים הערבים פלסטניים הגבוה ביותר (24.9%), הציפיות גבוהות בהתאם. אוניברסיטה זו היא היחידה שאתר הספרייה שלה מתורגם לערבית, אך לעומת זאת עד יוני 2014 (המועד הסופי לתרגום היה דצמבר 2013) אתר האינטרנט של האוניברסיטה לא תורגם.

אוניברסיטת ת"א: רק באתרים של הפקולטות למשפטים והחוג ללימודי הערבית והאסלאם יש עמודים בערבית. עמוד הערבית של משה דיין לחקר המזרח התיכון ואפריקה לא פועל, למרות ההפניה אליו.

3 שנת הלימודים תשע"ד נפתחה כשלושה ימים לפני חג הקורבן, והאוניברסיטאות קיימו שיעורים בימי החג.

4 מדיניות זו ננקטה רק בשנת 2013.

מקומה של השפה הערבית בקמפוס (הנוף הלשוני)

אוניברסיטאות בן גוריון, תל אביב וירושלים נותנות ביטוי נמוך לשפה הערבית כמעט בכל היבט בנוף הלשוני: אין בהן כלל שילוט בערבית (באוניברסיטה העברית יש שילוט בפקולטה למשפטים, בחוג לעבודה סוציאלית ובמדעי רוח בלבד, וגם זאת כתוצאה ממאבק סטודנטיאלי), יש מיעוט של מחקר בשפה הערבית (במרכז דיין באוניברסיטת תל אביב ובמרכז לחקר החברה הבדואית באוניברסיטת בן גוריון בנגב), הן לא מקיימות שיעורי תגבור בערבית, ואין בהן קורסים הנלמדים בערבית. הטפסים הרשמיים בעברית בלבד, ובמרחבים הסטודנטיאליים אין כלל שילוט או הכוונה בערבית.

באוניברסיטה העברית יש יחידה לקידום סטודנטים ערבים, הנתמכת על ידי הו"ת ומובילה תכניות סיוע לסטודנטים הערבים-פלסטינים, הכוללת תרגום חומרים, שילוב בחיי הקמפוס ועזרה במציאת מקום עבודה מקצועי. היחידה הוסיפה את השפה הערבית לרוב המחשבים באוניברסיטה. אוניברסיטת חיפה שונה בהקשר זה: יש בה שילוט בערבית בכניסה לבניינים, שילוט מינימלי במעונות ובמרכז הספורט בלבד, ובשאר מרחבי הקמפוס יש שילוט וכיתוב מועט בשפה הערבית. הלוגו של האוניברסיטה מכיל כיתוב בערבית ויש טפסים וניירות רשמיים בשפה הערבית. לעומת זאת מרכזי עבודה לא מתורגמים לערבית. מחקר בערבית יש רק במרכז היהודי-ערבי. התרגום לערבית בשילוט החלקי באוניברסיטת חיפה בעייתי לעתים. לדוגמה, בכניסה לאוניברסיטה מצד עוספיה השלט בערבית מכריז על "מידאן האוניברסיטה" בתעתיק של המילה לערבית: כיכר האוניברסיטה: ميدان هؤونيفرسيطا במקום 'מידאן אלג'אמעה' ميدان الجامعة (שהוא התרגום ל'כיכר האוניברסיטה').

מקומה של התרבות הערבית-פלסטינית בקמפוס

באוניברסיטת בן גוריון בנגב לוח השנה הסטודנטיאלי אינו מתייחס לחגים ולמועדים של החברה הערבית-פלסטינית, כך גם אין התייחסות אליה בטקסים רשמיים של האוניברסיטה, ואין בה ייצוג ויזואלי של התרבות הערבית-פלסטינית. יחד עם זאת, כחלק מתוכניות יום הסטודנט במאי 2014 תוכנן פרק על "התרבות הבדואית" שיכלול שירה, מוסיקה ושיתוף תרבותי.

באוניברסיטה העברית: החל מהשנה הבאה יתווספו החגים המוסלמים והנוצרים ללוח השנה. אין התייחסות לימי ציון לאומיים. אירועי תרבות בערבית אינם מתקיימים באוניברסיטה כמדיניות רשמית, ובטקסים אין ייצוג לתרבות הערבית-פלסטינית. יש יוזמות של סטודנטים פרטיים לפסטיבלים ולימי תרבות.

אוניברסיטת תל אביב: לוח השנה הסטודנטיאלי של האוניברסיטה אינו מתייחס לחגים ולימי ציון של החברה הערבית-פלסטינית, כך גם אין התייחסות לחברה הערבית בטקסים רשמיים של האוניברסיטה ואין בה ייצוג ויזואלי של התרבות הערבית-פלסטינית. בשנים האחרונות אוניברסיטת תל אביב מאפשרת קיום של טקס זיכרון ביום הנכבה. אירוע זה מתקיים בסמוך לאוניברסיטה, אך לא בתחומה.

אוניברסיטת חיפה: בזמן איסוף המידע לא הייתה לות"ת נציגות באוניברסיטה, על כן התקשינו לאסוף מידע "רשמי" והסתמכנו רק על התצפית שערכנו במקום. חיי התרבות באוניברסיטה עשירים באופן יחסי בהשוואה לשאר המוסדות, אך פעילות זו היא יוזמה של החוג לשפה וספרות ערבית, משכן האמנויות, אגודת הסטודנטים או יוזמות פרטיות של סטודנטים, ואינה מהווה חלק ממדיניות האוניברסיטה. זו אינה מבטאת כמעט בשום דרך את התרבות הערבית-פלסטינית במרחב הציבורי.

לסטודנט הערבי־פלסטיני בישראל אין אוניברסיטה ערבית או מוסד מתוקצב להשכלה גבוהה ביישוב ערבי. מדינת ישראל החליטה שלא לפתוח אוניברסיטה ערבית, כנראה מתוך חשש פוליטי. כתוצאה מכך שפתם, תרבותם וזהותם של הסטודנטים אינם יכולים להתפתח, להתעשר ולקבל מקום מכבד. יתרה מכך, במבחן המציאות, הסטודנט הערבי זוכה לגנאי על הזדהות לאומית⁹, ונקטות נגדו סנקציות על קיום אירועים לציון יום פלסטיני לאומי¹⁰.

הנחת התרבות והשפה של אזרחיה הערבים־פלסטינים של מדינת ישראל בקמפוסים אינה מהווה כיום חלק מהמדיניות האקדמית. היבטים אלה אינם נמצאים בדוח המל"ג (2013), ואינם על סדר היום של אף אחת מן האוניברסיטאות שסקרנו. כפי שמראים הממצאים באופן חד משמעי, לתרבות העברית ולשפה העברית יש ייצוג ונוכחות רבים ונרחבים. התרבות הערבית־פלסטינית נעדרת כמעט לחלוטין מן הקמפוסים, ולשפה הערבית שמור מקום מועט מדי, באופן כזה שהיא כמעט נבלעת במרחב. מרכיבים רבים במוסדות האקדמיים מאפשרים לכל סטודנט יהודי לזהות את המרחב כ"שלו", אך ברוב המוסדות הללו אין סימנים (אף לא סימנים סמנטיים) המאותתים לסטודנט הערבי־פלסטיני כי הוא שותף מלא במרחב זה.

גם המעט שקיים נראה לא פעם שברירי, וככזה שהושג במאמצים רבים. כך לדוגמה האירוע סביב הלוגו של אוניברסיטת חיפה אשר תואר מעל דפי העיתונות¹¹: במלאת 40 שנה להיווסדה, ב־2012, הפיצה הנהלת האוניברסיטה לוגו חדש שכותרתו: "ישראליות משותפת". הלוגו כלל כיתוב בעברית ובאנגלית בלבד. פנייה של מרצים לנשיא האוניברסיטה גרמה לכך שהנשיא התנצל ואיפשר חופש בחירה בין שתי גרסאות: האחת עם כיתוב בערבית והשנייה ללא כיתוב בערבית. כמו כן החלטתן של אוניברסיטת בן גוריון בנגב ותל אביב שלא להכניס את החגים המוסלמיים והנוצרים כחלק מלוח השנה האקדמי אינה ברורה. גם

9 ירון סקופ, הארץ, 2/6/14.

10 מאתר עמותת עדאלה: "מאז תחילת המלחמה על עזה, קיבלו מספר סטודנטים ערבים הלומדים באוניברסיטאות ומכללות שונות בארץ התראות בדבר פתיחה בהליכים משמעתיים נגדם על רקע התבטאויות פוליטיות שהביעו הסטודנטים על גבי דפי הפייסבוק שלהם נגד המלחמה. אוניברסיטת תל אביב ואוניברסיטת בן גוריון בנגב אף שלחו התראות לסטודנטים המזהירות אותם כי מי שמתבטא בצורה "קיצונית ופוגענית ברשתות החברתיות" צפוי לעמוד בפני צעדים משמעתיים. עורכת הדיון סוסן זהר ציינה בפנייה כי נקיטת הליכים משמעתיים נגד סטודנטים מתבצעת, בדרך כלל, בעקבות פרסום שמותיהם בקבוצות פייסבוק ששמו להן למטרה לרדוף את הסטודנטים הערבים שדעותיהם אינן עולות בקנה אחד עם הקונסנזוס התומך ללא עוררין בפעולות הצבא בעזה" (עדאלה, 30.9.14).

11 רויטל חובל, "הארץ", 21/5/12.

התנהלותה האיטית בהקשר זה (ביחס להכרה בחגים) של אוניברסיטת חיפה בסוגיה מעלה תמיהה. כרבע מן הסטודנטים הלומדים באוניברסיטה נאלצו עד השנה שעברה לבחור בין הערב החגיגי בחיק המשפחה והפסד של חומר לימודי, לבין יום לימודים רגיל.

מקומה של השפה הערבית באתרי האינטרנט עבר שיפור מסוים בזכות החלטת המל"ג, אולם אנו מבקשים להצביע על דלות הייצוג של השפה הערבית באוניברסיטאות שנבדקו. העובדה שמרצים צריכים לקבל הסכמה לדבר בערבית עם הסטודנטים שלהם, מרמזת כי השפה הערבית נתפסת כזרה וכדחוויה גם בקרב האליטות האקדמיות בישראל. המציאות הפרדוקסלית, שבה אוניברסיטאות מרשות לעצמן שלא לתת מקום של כבוד לשפתם של 7% ועד 25% מתלמידיהם, בהיותה מרחב שבו נכתבים מחקרים (בין השאר) על הקשר בין שפה, ייצוג, כוח וזהות אינה סבירה בעינינו, ומחייבת דיון ובחינה של החסמים העומדים בפני האוניברסיטאות עצמן.

המחקרים שסקרנו מצביעים על כך שלאקלים בקמפוס יש השפעה מכרעת על הישגיהם של הסטודנטים, כפי שהראינו בסקירת הספרות ביחס לסטודנטים מקבוצות מיעוט בארצות הברית. כיוון שהאקלים באקדמיה הישראלית "קריר" עבור הסטודנטים הערבים-פלסטינים, הרי שיש משמעות רבה לבחינתו ולשינויו. בהתאם לתובנות שעולות מן הספרות, הממצאים והדיון, נציג בחלק האחרון את המלצותינו.

המלצות מדיניות

הקמפוס האקדמי בישראל אינו מוגדר כמרחב משותף ליהודים וערבים. על מנת לפעול להפכו לכזה אנו רואים את יישום ההמלצות הבאות כהכרחי. חלקן של ההמלצות הינו לטווח הקצר והבינוני, וחלקן לטווח הארוך יותר:

- שפה: יש להגביר ולאכוף את ההנחיות ביחס למתן מקום ברור, מכבד ופרקטי לשפה הערבית ברחבי הקמפוס: באתרי הספריות, באתרי האינטרנט, בשילוט, בטפסים ובמתקנים השונים המשרתים סטודנטים. אנו מצפים שהמל"ג תוציא הנחיות מפורטות הקובעות סטנדרטים ברורים למקומה של השפה הערבית, תוך הדגשת מתן נראות ציבורית רחבה לשפה. כמו כן אנו מצפים שתהיה בקרה על הנושא ודיווח שנתי שקוף ופתוח לציבור. במקרים בהם יש גינוי או איסור על שימוש בשפה הערבית במרחב האקדמי, על המל"ג לקבוע סנקציות ולדאוג להוצאתן אל הפועל.

- תרבות: גם כאן אנו מצפים שהמל"ג תוציא הנחיות מפורטות הקובעות סטנדרטים ברורים למקומה של התרבות הערבית-הפלסטינית, תוך הדגשת מתן נראות ציבורית רחבה. על האוניברסיטאות לתת מקום ברור ובולט לתרבות הערבית-פלסטינית בתחומים הבאים: על לוחות השנה לציין באופן ברור ימי חג וציון תרבותיים ולאומיים פלסטיניים-ערבים, עליהן להכיר בימי חג מוסלמים ונוצריים כימי שבתון, תכני פסטיבלים של אגודות הסטודנטים צריכים לכלול מרכיבים של התרבות הערבית-פלסטינית שייבחרו על ידי סטודנטים ערבים-פלסטיניים ולהציב ייצוגים ויזואליים ברחבי הקמפוס בכלל (תערוכות, יצירות אמנות במרחבים הציבוריים). כמו כן אנו מצפים שתהיה בקרה על הנושא ודיווח שנתי שקוף ופתוח לציבור. במקרים בהם יש גינוי על הבלטת התרבות הערבית-פלסטינית או איסור ימי ציון ומועד, על המל"ג לקבוע סנקציות ולדאוג להוצאתן אל הפועל.

- יש ליצור תוכניות השתלמות והכשרה עבור חברי סגל אקדמי ומנהלים במוסדות השונים לצורך קידום התמודדות מיטיבה עם אוכלוסיית הסטודנטים הערבים-פלסטיניים. חברי הסגל של האוניברסיטאות מתמודדים ברמה יומיומית עם סטודנטים, כאשר המוסד, על היבטיו השונים, לא עבר התאמה ביחס אליהם. אנו ממליצים על תוכניות הכשרה שתתמקדנה בחשיפה לקשיים ולחסמים של הסטודנט, הנוצרים עקב האקלים המוסדי, זיהוי פרקטיקות מיטיבות ותומכות ואיתור הזדמנויות ליצירת אקלים "חמים" יותר, ורב-תרבותי. אלה יכולות

ליצור שיפור משמעותי, עד שיווצר שינוי מדיניות כולל יותר. נדגיש כי לחברי סגל האקדמי והמנהלתי יש מקום רב ביצירת גשר בין המוסד לסטודנט.

- יש לקדם עריכת מחקרים מקיפים הבוחנים את האופן שבו סטודנטים ערבים־פלסטינים חווים את האקלים והמרחב בקמפוסים ברחבי הארץ, על מנת לעמוד בצורה מקיפה על מגבלות המצב הקיים ודרכים לשנותו. מחקרים אלה יבחנו באופן רחב ורב מימדי את החוויה של סטודנטים וסטודנטיות מן החברה הערבית־פלסטינית בישראל. מחקרים אלו ייבנו על ידי צוות מחקר מגוון, יהודי־ערבי, ויסתמכו על הספרות המחקרית הבוחנת את האקלים בקמפוסים מנקודת מבטן של קבוצות מיעוט¹². אנו ממליצים למדוד באותו מחקר גם את האופן שבו חווים חברי הסגל האקדמי והמנהלי הערבים־פלסטינים את האקלים. חשוב שהמחקר יתייחס הן לאוניברסיטאות והן למכללות, יתחיל כבר בשלב זה וילווה את המאמצים להגברת ההנגשה של ההשכלה הגבוהה בקרב החברה הערבית.

- דיון על הממצאים בפורום מגוון ופתוח, שיכלול חוקרים ומומחים לעניין: מקבלי החלטות, נציגי ציבור, עמותות הפועלות בתחומים אלו, אנשי חינוך, ועוד. הדיון צריך לשאוף להוביל לבניית חזון ברור לשינוי, שיתורגם לתוכנית עבודה מפורטת. ממצאי המחקר ישרטטו את האופן שבו האקלים המוסדי חוסם את דרכם של הסטודנטים הערבים־פלסטינים בפני הצלחה והשתלבות במוסד האקדמי. בהתאם לתמונה שתעלה, יש להציב חזון שיתמודד עם החסמים באופן מעמיק והוליסטי. מתוך כך יהיה צורך לבנות תוכנית עבודה מפורטת לטיפול בתהליכי השינוי הנדרשים.

12 לסקירה בנושא מדידת אקלים ניתן לקרוא:

Campus Climate for Diversity Current Realities and Suggestions for the Future. Annemarie Vaccaro The University of Rhode Island

סיכום

ממצאי המיפוי מציגים תמונה עגומה: כל המוסדות האקדמיים שנבדקו לא עמדו ביעד שהציבה המועצה להשכלה גבוהה לתרגום אתרי האינטרנט לערבית, כמעט ואין שילוט בערבית ברוב האוניברסיטאות, חיי התרבות של הסטודנט הערבי פלסטיני כפי שמשקפים בפעילויות וביחס שמקודמים על ידי הממסד האקדמי דלים, עד לא קיימים. שפתו ותרבותו כמעט אינם נוכחים במרחב, והמעט שיש אינו יכול להצביע על שייכותו למקום, או ליצור אותה.

מעקב אחר המועצה להשכלה גבוהה ומדיניותו מראה כי ניתן להצביע על רצון כן בשנים האחרונות לחזק את מעמדם של הסטודנטים הערבים פלסטינים, אך הכלים והמשאבים המושקעים להשגת מטרה זו אינם מספקים. מצב זה מחייב את המועצה להשכלה גבוהה ואת כל בעלי העניין לפעול באופן מידי ואינטנסיבי, ללמוד את החסמים העומדים בפני הסטודנטים הערבים במוסד האקדמי ולהפיק לקחים. כחלק מהתהליך, יש לזהות את האתגרים העומדים בפני המוסדות האקדמיים, שהתרגלו לקהל יעד יהודי, ובנו את עצמם בהתאם. זאת, במיוחד לאור התגברות הגל הלאומני והחקיקה הלאומית בישראל, ההשלכות השליליות שיש לו על יחסי יהודים ערבים בכלל ומקומם של הערבים פלסטינים אזרחי ישראל בפרט, ומתוך אמונה כי למוסדות האקדמיים יש תפקיד בקידום שיח טובלני, שוויוני וביקורתי.

מעל לכל, החיסרון הבולט ביותר במדיניות המועצה להשכלה גבוהה הוא, בראייתנו, חוסר ההכרה בכך שהנגשת ההשכלה הגבוהה לסטודנטים הערבים פלסטינים תצליח במידה זעומה ללא תמיכה בצרכים התרבותיים והשפתיים של הסטודנט הערבי פלסטיני, וללא שינוי שהמוסדות האקדמיים עצמם יצטרכו לעבור לצורך זאת. בראש צרכים אלו עומדת הזכות ללמוד במרחב אקדמי בו השפה הערבית אינה רק תחומה ומצומצמת למרחב הפרטי – לשיחות טלפון ולחדרי המעונות, אלא משתלבת בחיים האקדמיים והתרבותיים של הסטודנט הערבי פלסטיני בקמפוס, ומצליחה לפנות גם אל הסטודנט היהודי תוך הדגשה שהערבית היא שפה רשמית לכל דבר ועניין, כפי שהערבים פלסטינים צריכים להיות אזרחים שווי זכויות לכל דבר ועניין. במילים אחרות, יצירת מרחב שבו הסטודנט הערבי ירגיש שותף לגיטימי ולא סטודנט זר במדינתו.

לדידנו, אחת מחולשות תכניות ההנגשה לסטודנטים ערבים היא אי שיתוף פעולה בין קובעי המדיניות לבין הסטודנטים עצמם, ארגוני הסטודנטים, ארגוני חברה אזרחית, והנהגות מקומיות בחברה הערבית. רוב מאמצי המועצה להשכלה גבוהה ליצור שיתופי פעולה ולפתח פרויקטים מופנים אל חלק קטן מן המרצים

והאקדמאיים הערבים במקום אל הציבור הרחב (סטודנטים, סגל מנהלי והסגל האקדמי), החיים את ההווי האוניברסיטאי ומכירים לעומק את חסרונותיו. אנו ערים, אם כן, לתכניות האסטרטגיות שמגבשת המועצה להשכלה גבוהה לעידוד השתלבות סטודנטים ערבים במערכת ההשכלה הגבוהה. אנו מאמינים כי זה צעד בכיוון הנכון ומברכים עליו. אנו בעמותת סיכוי ובמרכז דיראסאת נעקוב אחר ההתפתחויות, נלווה אותן ונסייע ביישומן.

מסמך זה הוא תוצר ראשון של הפרויקט "הערבית במרחב האקדמי", הנתמך על ידי האיחוד האירופי ויימשך עד סוף שנת הלימודים האקדמית 2015-2016. לאחר הגשת מסמך זה לגופים הרלבנטיים נפעל מול דרג מקבלי ההחלטות במועצה להשכלה גבוהה ובעלי עניין נוספים באמצעות פעילויות שיכללו ימי עיון, כנסים ועוד, במטרה לקדם מרחב אקדמי שוויוני יותר, שיעניק ערך, הכרה והזדמנות שווה עבור כלל הסטודנטים.

- Amara, M., & Mar'i, A. A. R. (2002). *Language education policy: The Arab minority in Israel*. Springer
- Banks, J. A. (2001). Citizenship education and diversity implications for teacher education. *Journal of teacher education*, 52(1), 5-16.
- Banks, J. A. (Ed.). (1996). *Multicultural education, transformative knowledge, and action: Historical and contemporary perspectives*. Teachers College Press.
- Blommaert, J. (Ed.). (1999). *Language ideological debates (Vol. 2)*. Walter de Gruyter.
- Canul, K.H. 2003. Latina/o cultural values and the academy. In Castellanos, J., & Jones, L. (Eds.). *The majority in the minority: Expanding the representation of Latina/o faculty, administrators and students in higher education*. Stylus Publishing, LLC..
- Chism, N.V. (1999). "Taking Student Social Diversity into Account". In: W. J. College Student Development, 37(2), 182-192.
- Churchill W. (1995). "White Studies: The Intellectual Imperialism of U.S. Higher education". at: *Beyond Comfort Zones in multiculturalism*. Jacson S. & Solis J. (eds). Bergin & Garvey.
- Duster, T. (1993). "The Diversity of California at Berkeley: An emerging reformulation of "competence" in an increasingly multicultural world". At *Beyond a dream deferred: Multicultural education and the politics of excellence*. B. W. Thompson and Sangeeta Tyagi (Eds.), Minneapolis, MN: University of Minnesota Press.
- Feagin, J. (2006). *Systematic Racism*. New York: Routledge.
- Feagin, J. Vera. H. & Imani. N. (1997). *The Agony of Education*. New York: Routledge
- Fishman (1972). *The sociology of language; an interdisciplinary social science approach to language in society*. Rowley, Mass.: Newbury House
- Gair M. & Mullins G. (2001). "Hiding in Plain Sight" in Margolis, E. (Ed.). (2001). *The hidden curriculum in higher education*. Psychology Press.
- Giles, H., Bourhis, R.Y. and Taylor, D.M. (1977). "Towards a Theory of Language in Ethnic Group Relations." In H. Giles, (ed.) *Language, Ethnicity and Inter-group Relations* (pp. 307-343). New York: Academic Press.
- Hall, R. & Sandler, B. (1998). *The Classroom Climate: A Chilly One for Women?* Washington DC: Project on the Status and Education of Women. Association of American Colleges.
- Hurtado, S. & Carter, D.F. (1997). Effects of college transition and perceptions of the campus racial climate on Latino students' sense of belonging. *Sociology of Education*, 70, 324-345.
- Kramsch, Claire (1998). *Language and culture*. Vol. 3. Oxford: Oxford University Press.
- Kuh, G. D. (1990). Assessing student culture. In W. G. Tierney (Ed.), *Assessing academic climates and cultures*, *New Directions for Institutional Research*, No. 68 (pp. 47-60). San

Francisco, CA: Jossey-Bass.

Kymlicka, W. (1995). *Multicultural citizenship: A liberal theory of minority rights*(p. 174). Oxford: Clarendon Press.

Lewis Amanda. (2003). *Race in the Schoolyard: Negotiating the Color Line in Classrooms and Communities*. Rutgers University Press.

Loo, Chalsa M., and Garry Rolison. (1986) "Alienation of ethnic minority students at a predominantly White university." *The Journal of Higher Education*

McClelland, K. E., & Auster, C. J. (1990). Public platitudes and hidden tensions: Racial climates at predominantly White liberal arts colleges. *The Journal of Higher Education*, 607-642.

Moore, W. (2008). *Reproducing racism*. Rowman& Littlefield

Nora, A. & Cabrera, A. F. (1996, March/April). The role of perceptions of prejudice and discrimination on the adjustment of minority students to college. *Journal of Higher Education*, 67(2), 119-148.

Omi, M. Winant, H. (1994). *Racial formation in the United States: From the 1960s to the 1990s*. Routledge (New York).

Peterson, M. W. & Spencer, M. G. (1990). Understanding academic culture and climate. In W.G. Tierney (Ed.), *Assessing academic climates and cultures: New directions for institutional research*, No. 68 (pp. 3-18). San Francisco, CA: Jossey-Bass.

Peterson, M. W., Blackburn, R. T., Gamson, Z. F., Arce, C. H., Davenport, R. W., & Mingle, J. R. (1978). "Black students on White campuses: The impacts of increased Blacks enrollments". at: Ann Arbor: Institute for Social Research, University of Michigan.

Solórzano, D. J., Ceja, M., & Yosso, T. J. (2000). Critical race theory, racial microaggressions, and campus racial climate: The experiences of African American college students. *The Journal of Negro Education*, 69(1/2), 60-73.

Suen, H. K. (1983). Alienation and attrition of Black college students on a predominantly White campus. *Journal of College Student Personnel*, 24(2), 117-121.

Vaccaro, Annemarie. (2014). "Campus Climate for Diversity: Current Realities and Suggestions for the Future." *Texas Education Review* 2.1

Van Dijk, T. A. (1991). *Racism and the Press*. London and New York: Routledge

Watson, L., Terrell, M.C., Wright, D. J., Bonner, F. A., Cuyjet, M. J., Gold, J., Rudy, D. & Pearson, D. R. (2002). *How minority students experience college: Implications for planning and policy*. Sterling, VA: Stylus.

Yosso, T., Smith, W., Ceja, M., & Solórzano, D. (2009). Critical race theory, racial microaggressions, and campus climate for Latina/o undergraduates. *Harvard Educational Review*, 79(4) 659-69.

Young I.M. (2000). *Inclusion and Democracy*. Oxford University Press.

אמארה מוחמד. 2006. החינויות של השפה הערבית בישראל מנקודת השקפה סוציולינגוויסטית. הירחון האלקטרוני של עדאלה, גיליון מס. 29.

אמארה מוחמד. 2013. שפתנו הערבית – חזון ואתגרים. דיראסאת, ועדת המעקב לענייני חינוך ערבי והמועצה הפדגוגית הערבית.

בוימל, יאיר. זאבי, עירית. תותרי, מרי. 2009. "מה לומדים סטודנטים יהודים וערבים אלה מאלה?" המכללה האקדמית לחנוך אורנים, התנועה הקיבוצית. הרשות למחקר ולהערכה קריית טבעון אורנים. מכללה אקדמית לחינוך. הרשות למחקר ולהערכה תשס"ט.

גבזון, רות. 2005. זכויות קיבוציות של מיעוטים. ועדת החוקה של הכנסת. http://www.metzilah.org.il/webfiles/fck/file/zchuyot_kibutzut_shel_miutim.pdf

הנדין אילה. 2009. השתלבות סטודנטים ערבים במערכת ההשכלה הגבוהה הישראלית. עבודת תזה במדיניות ציבורית. האוניברסיטה העברית.

יונה, יוסי. שנהב, יהודה. 2008. גזענות בישראל. הקיבוץ המאוחד. מוסטפא, מוהנד. 2009. המבחן הפסיכומטרי, כלי למיון או להדרה. ועדת המעקב לענייני חינוך הערבי ומרכז דיראסאת.

מעין, יעל. 2013. ממרחב מוגזע לרב קיומיות – תפיסות של השפעה בקרב מרצים על האקלים בקמפוס. עבודת תזה. אוניברסיטת חיפה.

עלי, נוהאד. 2013. ייצוג האזרחים הערבים במערכת ההשכלה הגבוהה, עמותת סיכוי. http://www.sikkuy.org.il/wp-content/uploads/2013/10/nohad_ali_hebrew1.pdf פינטו, מיטל. 2012. בזכותן של זכויות השפה. משפט ואדם – משפט ועסקים יד', תשע"ב.

פלד, יואב. 1993. "זרים באוטופיה: מעמד האזרחי של הפלסטינים בישראל". תיאוריה וביקורת, 3 (חורף). עמ' 21-35.

שביב, מרב. בינשטיין, נועה. סטון, ארי. פודם, אורן. 2013. דוח המל"ג בנושא: פלורליזם ושוויון הזדמנויות בהשכלה גבוהה, הרחבת נגישות האקדמיה לערבים, דרוזים וצ'רקסים בישראל.

מן העיתונות:

חובל, רויטל. "הארץ" 21/5/12. "אוניברסיטת חיפה הסירה את הכיתוב הערבי מהלוגו".

קשתי, אור. "הארץ" 24/7/2013. "אין לפנות לסטודנטים בכל שפה שאינה עברית – לא בזמן שיעור ולא בזמן בחינה, גם לא בבדיחות הדעת".

סקוב, ירון. "הארץ" 2/6/14. "מרצים וסטודנטים נגד אוניברסיטת חיפה: "התנהלות לא דמוקרטית" ביום הנכבה".

דוחות ומדדים:

מדד השוויון בין האזרחים הערבים והיהודים בישראל לשנת 2009, עמותת סיכוי (עברית, ערבית ואנגלית).

מסלול המכשולים: אתגרים וכיווני פעולה לשיתוף מהותי של האזרחים הערבים במערכת ההשכלה הגבוהה בישראל. דיראסאת, מרכז ערבי למשפט ומדיניות. 2011.